

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาโดยใช้วิธีเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยแบ่งแหล่งข้อมูลในการศึกษาออกเป็นสองแหล่ง คือ

3.1 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

3.1.1 แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source)

ศึกษาเบื้องต้น โดยการค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการทบทวนวรรณกรรมจาก หนังสือ ตำรา เอกสาร รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง, จุลสารวารสารป่าชุมชน, เอกสารการเรียนการสอน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา, สื่อต่างๆ เช่น เว็บไซต์อินเทอร์เน็ตเกี่ยวกับป่าชุมชนและการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม นำข้อมูลทั้งหมดมาเชื่อมโยงวิเคราะห์ประเด็นด้านมิติทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งแหล่งข้อมูลจากองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิจัยสังคม, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จากนั้นศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับภาพรวมของชุมชน เช่น ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น / ตำบล, แผนที่, ทำเล ที่ตั้ง เป็นต้น

3.1.2 แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1. การสำรวจพื้นที่ในการศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน ประวัติความเป็นมา วัฒนธรรมประเพณี ความคิด ความเชื่อ การสังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในกิจกรรม / พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งการทำงานของคณะกรรมการภายในหมู่บ้าน / องค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

2. ศึกษาข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส พระสงฆ์ มัคทายก , ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ศึกษา เพื่อศึกษาข้อมูลบริบทชุมชน รวมทั้งปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชน

3.2 กลุ่มประชากร

มีการแบ่งประเภทประชากรเป้าหมายดังนี้

1. ชุมชนบ้านงาแมง ต.แม่สาบ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ จำนวน 43 ครัวเรือน
2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informetion)

โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ผู้นำแบบเป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน ตัวแทนองค์กรชุมชน กลุ่มแม่บ้าน 1 คน
2. ผู้นำทางธรรมชาติ ได้แก่ ผู้อาวุโส 1 คน ผู้นำการประกอบพิธีกรรม 1 คน พ่อหนาน 1 คน ผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม 1 คน อดีตนายพรานเก่า 1 คน

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.3.1 แบบสัมภาษณ์ (Interview) แบ่งเป็น 3 ส่วนคือ

ก. แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างหรือแบบเป็นทางการ (Structured interview or Formal Interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบลงรายละเอียดเรื่องข้อมูลทางวัฒนธรรมประเพณี ความคิด ความเชื่อ ที่เป็นมิติทางสังคมที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน โดยคัดเลือกผู้ถูกสัมภาษณ์ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก เครื่องมือในการสัมภาษณ์คือ

1) แนวคำถาม เช่น

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน และการก่อตั้งชุมชน
- กลุ่มประชากร / ชาติพันธุ์
- ระบบความเชื่อเรื่องผี
- พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเลี้ยงผีหอเจ้านาย ผีปู่ย่า เทศกาลและการรวมกลุ่มทางสังคม
- วิถีการดำรงชีวิต ระบบการผลิต
- ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน
- ระบบเศรษฐกิจของชุมชน
- การพึ่งพาตนเองในการประกอบอาชีพ ความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

- ความเชื่อ การผลิตซ้ำของอุดมการณ์ที่สืบทอดกันมาจากการจัดการป่าชุมชนในอดีตที่เป็นส่วนหนึ่งใจวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของการทำมาหากิน กฎระเบียบ คุณภาพชีวิต และระบบคุณค่าทางสังคม
- ความจำเป็นในการรักษาหรือป้องกันคุณภาพของระบบนิเวศ
- การต่อต้านและการรุกรานจากภายนอก เช่น การแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนใกล้เคียง ภัยแล้ง เป็นต้น
- การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชน
- การจัดตั้งองค์กรประชาชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณี และประสบการณ์ที่สั่งสมและถ่ายทอดสืบกันมา และสามารถปรับตัวให้เข้ากับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลง รวมทั้งตอบสนองความต้องการของชุมชน
- จารีตการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน
- ระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

2) เทปบันทึกเสียง

3) กระจาย – ปากกาจดบันทึก

ข. แบบสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) เป็นการสนทนาแบบไม่มีพิธีรีตอง ผู้ศึกษาจะสอบถามจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน เช่น ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม ซึ่งข้อมูลที่ได้อาจแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ของแต่ละคน ดังนั้น จะมีการปรับคำถามได้ตลอดเวลาให้เหมาะสมกับผู้ให้สัมภาษณ์

ค. แบบสัมภาษณ์กลุ่มย่อยที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย (Focus Groups) เป็นลักษณะการพูดคุยกับกลุ่มตัวอย่างที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน ได้แก่ ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มสตรี คณะกรรมการดูแลจัดการป่าชุมชนและสมาชิกชุมชนที่มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน เป็นลักษณะการพูดคุยสนทนา เพื่อศึกษา ความคิดเห็น และพฤติกรรมกลุ่ม โดยการเปิดประเด็นให้แสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนการเรียนรู้ การเสนอความเห็นในการจัดการป่าชุมชนอย่างเสรี แล้วนำความคิดเห็นทั้งหมดมาประมวลเป็นความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่าง เพื่อหาข้อสรุปตามประเด็นตามกรอบแนวคิด โดยใช้เครื่องมือ เช่น กระจายจดบันทึก กล้องถ่ายภาพบันทึกภาพเหตุการณ์ เทปบันทึกเสียง เป็นต้น

3.3.2 แบบสังเกต (Observation) แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

ก. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เช่น การสนทนากลุ่มย่อย และการเข้าไปสังเกตการจัดการป่าชุมชนผ่านพฤติกรรมและวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน โดยเข้าสังเกตการประกอบอาชีพ การทำมาหากิน การประชุมหมู่บ้าน และกิจกรรมที่สำคัญๆ ของชุมชนนี้เพื่อให้เข้าใจถึงวิถีชีวิตของชุมชนผ่านกระบวนการทางสังคมเหล่านี้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ และการพึ่งพาตนเอง รวมถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นการเจาะลึกถึงระบบความคิด ความเชื่อ ที่แฝงอยู่เบื้องหลังของการจัดการป่าชุมชนผ่านมิติทางสังคม

ข. การสังเกตไม่มีส่วนร่วม โดยการเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนและสังเกตวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน พฤติกรรมชุมชน โดยการถ่ายรูป การจดบันทึก การเข้าร่วมสังเกตชาวบ้านทั้งจากประกอบอาชีพ การทำมาหากิน การประชุมหมู่บ้าน เข้าร่วมประเพณี พิธีกรรม และเทศกาลสำคัญต่างๆ เพื่อให้เข้าใจวิถีชีวิตชุมชนผ่านกระบวนการทางสังคมเหล่านี้ รวมถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อศึกษาข้อมูลถึงระบบความคิด ความเชื่อ ที่แฝงอยู่กับการจัดการป่าชุมชนผ่านมิติทางสังคม

ค. ตารางบันทึก โดยการทำตารางเพื่อบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทำให้สามารถตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้จากการสังเกตนั้นมีความเที่ยงตรงหรือไม่ เช่น ในขณะที่มีการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนนั้น สมาชิกมีความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจในการทำกิจกรรมมากน้อยเพียงใด และในการรวมกลุ่มกันของชุมชนนั้น เกิดจากความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายที่มีความเหนียวแน่น การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

3.4 แนวทางการรวบรวมข้อมูล

1. การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ด้วยการกำหนดแนวคำถามแบบปลายเปิด เพื่อให้ชาวบ้านได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดและทัศนคติอย่างเป็นธรรมชาติ ก่อให้เกิดความคุ้นเคยและชักนำเข้าสู่ประเด็นที่ต้องการศึกษา หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้รับกลับมาบันทึกและวิเคราะห์ รวบรวมข้อมูลเหล่านั้นไว้ในสมุดบันทึกและเทปบันทึกเสียง โดยการคัดเลือกผู้ถูกสัมภาษณ์ที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งที่เป็นทางการและทางธรรมชาติ ได้แก่ พ่ออาจารย์จันทร์ ดวงจันทร์ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ โดยสัมภาษณ์ข้อมูลเรื่องรายละเอียดปลีกย่อยของพิธีกรรม เช่น ขั้นตอนของพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำว่ามีความเชื่อมโยงต่อการรวมกลุ่มทางสังคมของชุมชนว่ามีผลประโยชน์อย่างไรต่อการช่วยกันดูแลรักษาป่า และการพึ่งพาการใช้

ประโยชน์จากป่าของคนในอดีต, สัมภาษณ์นายอินรัตน์ อุทธาปา ผู้ใหญ่บ้านนางามง โดยสัมภาษณ์ ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลการจัดการป่าชุมชน กฎเกณฑ์การใช้ป่าของหมู่บ้านและรายละเอียดเกี่ยวกับ สิทธิการใช้ป่าของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน, สัมภาษณ์พ่ออู๊ดดี ซึ่งเป็นผู้อาวุโส และพ่อหนานที่ชาวบ้านนับถือในเรื่องจารีตการใช้ป่าของชาวบ้านในอดีตที่เชื่อมโยงถึงความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์และการรักษาป่าชุมชน, สัมภาษณ์นายประพันธ์ อุตตะมะดิงซึ่งเป็นตัวแทนคณะกรรมการหมู่บ้านเรื่องกฎเกณฑ์การใช้ป่าชุมชน, สัมภาษณ์นางบุญมา ตัวแทนกลุ่มองค์กรในหมู่บ้าน โดยสอบถามข้อมูลในเรื่องวิถีชีวิตที่พึ่งพาและใช้ประโยชน์จากป่า โดยการเก็บพืชผัก อาหาร ฯลฯ และสัมภาษณ์ข้อมูลเรื่องข้อห้าม กฎเกณฑ์การเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ในอดีตนำมาเปรียบเทียบกับความเชื่อ ที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบันจากลูกก่องคำซึ่งเป็นอดีตนายพรานเก่า เป็นต้น ซึ่งคำตอบอาจจะแตกต่างกันไปตามแต่ประสบการณ์ของแต่ละคน โดยผู้สัมภาษณ์สามารถปรับคำถามได้ตลอดเวลา ให้เหมาะสมกับผู้ให้สัมภาษณ์

2. การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาจะเก็บรายละเอียดที่เกิดขึ้นอาจโดยการสอบถามประเด็นต่างๆ ที่ไม่สามารถถามอย่างเป็นทางการได้ หรือจากการพบเห็นของผู้ศึกษาเอง เช่น พฤติกรรมที่เกิดจากความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับการจัดการป่าชุมชน, การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าประเภทต่างๆ ของชุมชน ฯลฯ จากนั้นนำมาเทียบเคียงกับข้อมูลที่ได้จากแหล่งต่างๆ เช่น กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก กลุ่มสนทนาที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย เป็นต้น ผู้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยเน้นการสัมภาษณ์ในกลุ่มผู้อาวุโส ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม อดีตนายพรานเก่า เป็นต้น

3. เก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มย่อย โดยเชิญบุคคลที่เคยสัมภาษณ์เจาะลึกและประชากรกลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งบางคนที่ยังไม่เคยสัมภาษณ์เช่น พ่อบ้าน แม่บ้าน และลูก มาร่วมสนทนา เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลและคำตอบประกอบการวิเคราะห์บรรยาย ในการศึกษาความคิดเห็น ความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องผี และองค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมเรียนรู้จากการพึ่งพาทรัพยากรในการดำรงชีวิต ในประเด็นด้านคุณค่าทางด้านจิตใจ คุณค่าทางด้านวัฒนธรรมชุมชน คุณค่าด้านความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือเพื่อนบ้าน การสนทนาแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านจึงเป็นไปเพื่อการระดมความคิดเห็น และการแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่างๆ ร่วมกัน ระหว่างผู้ศึกษากับชาวบ้านในชุมชน ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดการวิจัย

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาใช้เวลาทั้งหมดติดตามเก็บข้อมูลจากการเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนในการประกอบพิธีกรรม การจัดกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการสนทนาแลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการนำข้อมูลที่ได้รับนั้นมาปรึกษาหารือกับอาจารย์ที่ปรึกษา และทำการศึกษาค้นคว้า

ข้อมูลเชิงเอกสารและตำราเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ข้อมูลที่ได้รับมีความน่าเชื่อถือ และครอบคลุมวัตถุประสงค์การศึกษาในครั้งนี้

4. การสัมภาษณ์ ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยผู้ศึกษาสอบถามจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้อาวุโส ผู้นำประกอบพิธีกรรม ผู้ใหญ่บ้าน อดีตนายพราน เป็นต้น โดยไม่มีกรอบคำถามที่ชัดเจนขึ้นกับผู้ถูกสัมภาษณ์ว่าพร้อมจะให้ข้อมูลเชิงลึกหรือไม่ หากผู้สัมภาษณ์เห็นว่าพร้อมและเป็นกันเองกับผู้สัมภาษณ์ ก็จะเริ่มดำเนินการเพื่อผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่รู้สึถูกกดดัน ซึ่งโดยบางครั้งจำเป็นต้องปล่อยให้ดำเนินไป แม้จะเป็นประเด็นที่เราไม่ต้องการ

3.5 การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลบริบทชุมชน โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วม / ไม่มีส่วนร่วม โดยเปรียบเทียบกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชนกับเอกสารงานวิจัยต่างๆ เกี่ยวกับชุมชน

2. ข้อมูลด้านความสัมพันธ์ทางสังคมในการจัดการป่าชุมชน นำข้อมูลจากภาคสนามมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยในประเด็นด้านมิติทางสังคม และนำมาวิเคราะห์แลกเปลี่ยนร่วมกันกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักบวกกับแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในงานวิจัย เพื่ออธิบายสิ่งที่อยู่เบื้องหลังหรือแฝงภายใต้ความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีของชุมชน จากนั้นนำข้อมูลทั้งหมดมาสนทนากลุ่มย่อยกับกลุ่มเป้าหมาย (Focus Group) เพื่อตรวจสอบความชัดเจนของข้อมูล โดยให้แลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็นหรือเสริมในส่วนที่ยังไม่ชัดเจนและใช้วิเคราะห์บรรยายข้อมูลพรรณนา และตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ข้อมูลพิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับการดูแลจัดการป่า เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเลี้ยงผีหอเจ้านาย ข้อมูลเรื่องกฎเกณฑ์จารีตดั้งเดิมเกี่ยวกับการใช้ป่าจนถึงกฎระเบียบการใช้ป่าในปัจจุบันที่เป็นลายลักษณ์อักษร ว่ามีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร โดยวิเคราะห์ประเด็นด้านบุคคล สถานที่และเวลาให้มีความสอดคล้องที่ตรง เพื่อให้เห็นภาพรวมของมิติทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จของบ้านงาแมง